

बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षकका समस्याहरू

गंगा बुढाथोकी क्षेत्री

शिक्षक

श्री जन जागृति मा.वि.महत, भूमे-६, रूकुम पूर्व, नेपाल

Email: bganga32@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकका समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ। यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकहरूले भोगेका समस्याहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्नु रहेको छ। यस कार्यका लागि गुणात्मक अनुसन्धानअन्तर्गत फेनोमेनोलोजी अध्ययनमा आधारित भएर तथ्यहरू सङ्कलन गरिएको छ। रूकुम पूर्व जिल्लामा रहेका तीनवटा छुट्टाछुट्टै सामुदायिक विद्यालयका आधारभूत तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने तीनजना शिक्षकहरूसँग गहिरो र लामो अन्तर्वार्ता लिई नेपाली भाषाशिक्षणका क्रममा उनीहरूले भोगेका समस्याहरूको संकलन र विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनका लागि मगर बस्तीमा अवस्थित विद्यालयहरूलाई छनोट गरिएको छ। विद्यालयमा अध्ययनरत बहुसंख्यक खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूको मातृभाषालाई सम्मान गर्दै आवश्यकताअनुसार दुवै भाषाको प्रयोग गरेर शिक्षणीय नेपाली भाषालाई प्राथमिकता दिई शिक्षण गरेमा भाषिक सिप प्राप्तमा सहजता हुने र नेपाली भाषाशिक्षण प्रभावकारी हुने कुरा यस अध्ययनको मुख्य प्राप्ति रहेको छ। यस अध्ययनबाट विशेष गरी खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरू र खाम मगर समुदायको बस्ती भएका विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षक तथा यस विषयमा चासो राख्ने जो कोहीलाई पनि सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली : बहुभाषिक, खाम भाषा, भाषिक सिप, व्याकरण, फेनोमेनोलोजी।

परिचय

नेपाल बहुभाषिक देश हो। यहाँ विभिन्न प्रकारका भाषाहरू बोलिन्छन्। वि.सं.२०६८ को राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार नेपालमा १२३ ओटा भाषाहरू मातृभाषाका रूपमा बोल्ने गरिन्छ (स्वतन्त्र विश्वकोश, २०२०)। नेपालमा बोलिने विभिन्न मातृभाषामध्ये मगर भाषा पनि एक हो। भाषा परिवारका हिसाबले मगर भाषा भोटबर्मेली परिवारअन्तर्गत पर्दछ। मगर भाषा मगर जातिहरूको मातृभाषा हो। मगर भाषालाई विभिन्न स्थानमा फरकफरक नामले सम्बोधन गरेको पाइन्छ। त्यसैले मगर जात एक भएपनि मगरहरूले बोल्ने भाषा भने फरकफरक रहेको पाइन्छ। मगर भाषाअन्तर्गत मगर ठूट, खाम र काइके भाषा पर्दछन् (घर्ती, २०६७, पृ.७९)। रूकुम पूर्वमा बोलिने मगर भाषा खाम भाषाअन्तर्गत पर्दछ। खाम मगरभाषी समुदायका बालबालिकाहरूको बाहुल्य रहेका रूकुम पूर्वका विभिन्न विद्यालयमा भाषिक विविधताका कारण

शिक्षक र विद्यार्थी दुबैले नेपाली भाषाशिक्षणमा विविध प्रकारका समस्याहरू सामना गर्नु परेको देखिन्छ । भाषिक समस्याकै कारण विद्यार्थीहरू नेपाली भाषाका बोध र अभिव्यक्ति तथा सिर्जनात्मक क्षमतामा कमजोर देखिन्छन् । खाम मगर भाषा र नेपाली भाषाविचको उच्चारणगत, वर्णविन्यासगत, व्याकरणगत, शब्दार्थगत तथा शैली संरचनागत भिन्नताले गर्दा नेपाली मातृभाषा हुने विद्यार्थीहरूका तुलनामा खाम मातृभाषा हुने विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्नुपर्दा शिक्षकलाई गाह्रो भएको कुरा सम्बन्धित शिक्षकहरूको भनाइबाट बुझ्न सकिन्छ । खाम मगर भाषाका उच्चारण, शब्दगठन र वाक्यगठन प्रक्रिया नेपाली भाषाका भन्दा फरक हुने भएकाले खाम मगर भाषामा अभ्यस्त भइसकेका बालबालिकाहरूलाई नेपाली भाषा सिक्नुपर्दा मातृभाषाको प्रभाव कुनै न कुनै रूपमा देखा पर्नु स्वाभाविकै हो । फेरि मातृभाषा सिक्दा सिकारुको मस्तिष्क भाषिक दृष्टिले खाली हुने हुँदा भाषा सिकाइ सहज तरिकाले भएको पाइन्छ तर एउटा भाषा सिकिसकेपछि अर्को भाषा सिक्दा सिकारुलाई पहिलाको जस्तो भाषिक वातावरण प्राप्त हुँदैन र पहिले सिकेको भाषाले पछिल्लो भाषालाई प्रभाव पार्दछ जसका कारण भाषा सिकाइ जटिल बन्न पुग्दछ । दोस्रो भाषा सिकाइमा जति सहज र प्रभावशाली वातावरण प्राप्त भयो त्यति पहिलो भाषाप्रतिको निर्भरता घट्दै जान्छ । त्यसैले शिक्षकले विद्यालयमा सकेसम्म सहज वातावरण उपलब्ध गराइदिने प्रयास गर्नुपर्दछ । कुनै दुई भाषाको प्रभावशाली वातावरण सँगसँगै प्राप्त हुने अथवा दुई भाषाको समान प्रयोग हुने परिवार र समाजमा हुर्केको बालकमा भने दुइटै भाषाको सिकाइ र विकास समान रूपमा भएको पाइन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६७) । प्रस्तुत अध्ययनमा भाषाका कारण उत्पन्न विभिन्न समस्याहरूका बारेमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । विद्यार्थीहरूको घरमा प्रयोग गरिने भाषा र विद्यालयमा पठनपाठन हुने भाषा फरक भएका कारण शिक्षण सिकाइमा बाधा उत्पन्न भएको देखिन्छ ।

रुकुम पूर्व जिल्लाका केही बस्तीहरूमा अधिकांश खाम मगरभाषी समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । यी बस्तीहरूमा छिटपुट रूपमा रहेका दलित र क्षेत्री जातिहरूले नेपाली भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । अधिकांश मगरहरूको बस्ती भएको ठाउँमा रहेका विभिन्न विद्यालयहरूमध्ये मगर, दलित र क्षेत्री जातका विद्यार्थीहरूले अध्ययन गर्ने तीनवटा विद्यालयलाई यस अध्ययनको मुख्य क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ । यी विद्यालयहरूमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्नुपर्दा शिक्षकहरूले भोग्नुपरेका भाषिक समस्याहरूलाई समस्याकथनका रूपमा लिई ती समस्याहरूको विस्तृत व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

उद्देश्य

उद्देश्यलाई शोधकार्यको केन्द्रबिन्दुका रूपमा लिइन्छ । जुनसुकै अध्ययनमा पनि समस्याकथनका आधारमा उद्देश्य निर्धारण गरिने भएकाले प्रस्तुत अध्ययनमा पनि समस्याकथनका आधारमा उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ । बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकहरूमा देखिएका समस्याहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्नु यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान विधिअन्तर्गत फेनोमेनोलोजी अध्ययन विधिमा आधारित रहेको छ । यस अध्ययनमा तथ्य संकलनको प्रमुख साधनका रूपमा अन्तर्वार्तालाई लिइएको छ । फेनोमेनोलोजी

अध्ययनमा कुनै पनि विषयमा व्यक्तिले भोगेका भोगाइ एवम् अनुभवहरूको गहिरो अध्ययन गरिन्छ । यसअन्तर्गत विषयगत अध्ययन गरिने भएकाले प्रत्येक व्यक्तिका अनुभवहरू फरकफरक रहेको पाइन्छ । त्यसै गरी कुनै एउटा परिवेशमा प्राप्त भएको अनुभवले अर्को परिवेशसँग मेल नखान पनि सक्छ । खनाल (२०७४) का अनुसार “फेनोमेनोलोजीमा यथार्थ वा सत्यलाई व्यक्तिको बुझाइ वा अनुभवका आधारमा खोजी र व्याख्या गरिन्छ” (पृ.३०१) । यस भनाइबाट पनि बुझ्न सकिन्छ कि फेनोमेनोलोजिकल अध्ययन नितान्त वैयक्तिक हुन्छ । यही मान्यतामा आधारित भएर प्रस्तुत अध्ययन कार्य गरिएको छ । यस अध्ययनसँग सम्बन्धित अन्य लेख रचना तथा पुस्तकहरूको समेत अध्ययन गरी प्रस्तुत लेखलाई उद्देश्यमूलक बनाउने प्रयास गरिएको छ । यस अध्ययनमा नमुना छनोटका विभिन्न पद्धतिमध्ये उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकका समस्याहरू के कस्ता रहेका छन् भनी पहिचान गर्नका लागि तीनवटा फरकफरक विद्यालयका आधारभूत तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने तीनजना शिक्षकका अनुभवहरूलाई लिइएको छ । छनोट गरिएका तीनवटै विद्यालयमा अधिकांश विद्यार्थी खाम मगरभाषी र केही मात्रामा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी रहेको पाइन्छ । ती विद्यालयहरूमा आधारभूत तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने तीनजना शिक्षकहरूलाई नमुनाका रूपमा लिई तथ्यहरू सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित तथ्यहरूको विश्लेषण गर्न तथ्याङ्क विश्लेषणका विभिन्न विधिहरूमध्ये विषयगत विश्लेषण (Thematic Analysis) लाई आधार लिइएको छ । ब्राउन र क्लार्क (सन् २००८) का अनुसार विषयगत विश्लेषण गुणात्मक तथ्याङ्क विश्लेषण गर्ने एउटा आधारभूत र लचिलो विधि मानिन्छ । यसलाई तथ्यमा आधारित भएर विषयवस्तुको पहिचान, विश्लेषण र रिपोर्टिङ गर्ने विधिका रूपमा पनि लिइन्छ । विषयगत विश्लेषणले तथ्यभित्र रहेर सहभागीहरूका जीवन्त अनुभव, धारणा, दृष्टिकोण, व्यवहार र अभ्यासलाई पहिचान, व्याख्या तथा विश्लेषण गरेर निष्कर्षमा पुग्न सघाउ पुऱ्याउँछ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा नमुनाका रूपमा लिइएका तीनजना शिक्षकहरूमध्ये एकजना खाम मगरभाषी र दुईजना नेपाली मातृभाषी शिक्षक रहेका छन् । तीनैजना शिक्षक (सहभागी) सँग गहिरो र लामो अन्तर्वार्ता लिई बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा उनीहरूले भोगेका समस्याहरूलाई यथाशक्य खोतल्ने प्रयास गरिएको छ । अस्पष्ट भएका कुरामा पुनः अन्तर्वार्ता लिएर उद्देश्यकेन्द्रित अध्ययन गरिएको छ । अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त सहभागीहरूका जीवन्त अनुभवहरूलाई अडियो रेकर्ड गरिएको छ । प्राप्त रेकर्डका आधारमा तीनवटै अन्तर्वार्ताको ट्रान्सक्राइब लेखन गरी मुख्यमुख्य कुराहरूलाई कोड गरिएको छ । त्यसपछि मिल्दामिल्दा कोडहरूलाई ग्रुपिङ गरी थिमको निर्माण गरिएको छ । तीनवटै अन्तर्वार्तामा व्यवस्थित गरिएका मिल्नेमिल्ने थिमहरूलाई लिएर तीनवटा मुख्य थिमको निर्माण गरिएको छ । यिनै तीनवटा मुख्य थिमका आधारमा नेपाली भाषाशिक्षणका क्रममा शिक्षकले भोगेका समस्याहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । प्रत्येक थिमको व्याख्या गर्दा पुनः कोडिङ र ट्रान्सक्राइबमा पुगेर थिमलाई अर्थपूर्ण बनाइएको छ । यसरी यथार्थ धरातलमा पुगेर बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकहरूले भोगेका समस्याहरूको गहन अध्ययन गरी उनीहरूका वास्तविक भोगाइको प्रस्तुतिमा प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

प्राप्ति र छलफल

प्रस्तुत अध्ययनमा खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूको नेपाली भाषाप्रतिको धारणा, रुचि, क्षमता एवम् खाम मगर भाषाका ध्वनि, शब्द, वाक्य तथा भाषिक संरचनाले नेपाली भाषाशिक्षणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको कुरालाई अध्ययनको प्राप्तिका रूपमा लिइएको छ । यस अध्ययनमा खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरू भएको विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षकले भोग्नु परेका समस्याहरू उल्लेख गरिएको छ । बहुसंख्यक खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरू भएका विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षण कार्यमा प्रयोग गरिने शिक्षण सामग्री, शिक्षण विधि, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, शिक्षक तालिम आदि विविध कारणले नेपाली भाषाशिक्षणमा प्रभाव पारेको पाइन्छ । बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा खाम मातृभाषी र नेपाली मातृभाषी शिक्षकका समस्याहरू फरकफरक रहेका देखिन्छन् । शिक्षकका समस्याहरूलाई केलाउँदा खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूलाई नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीहरूसरह सहभागी गराई भाषिक सक्षमता प्राप्ति गराउने काम चुनौतीपूर्ण रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षकले सामना गर्नुपरेका समस्याहरूलाई अध्ययनको प्रमुख विषयवस्तु बनाइएको छ । अधिकांश खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरू भएको विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकका समस्याहरू पहिचान गर्नका लागि तीनवटा फरकफरक विद्यालयका तीनजना शिक्षकलाई सहभागीका रूपमा लिइएको छ । तीमध्ये पहिलो अन्तर्वार्ता खाम मगरभाषी शिक्षक सन्ध्या (नाम परिवर्तन) बाट लिइएको छ । त्यसैगरी दोस्रो अन्तर्वार्ता नेपालीभाषी शिक्षक लिजा (नाम परिवर्तन) बाट र तेस्रो अन्तर्वार्ता अर्का नेपालीभाषी शिक्षक विशाल (नाम परिवर्तन) बाट लिइएको छ । तीनवटै अन्तर्वार्तालाई ट्रान्सक्राइब, कोडिङ, ग्रुपिङ गरेर थिमको निर्माण गरिएको छ । उक्त थिमहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण यसप्रकार रहेको छ :

भाषिक पृष्ठभूमिको ज्ञान

बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूले एकअर्काको भाषा राम्ररी बुझ्न नसक्दा शिक्षण सिकाइमा समस्या उत्पन्न भएको पाइन्छ । यसले गर्दा नेपाली भाषा विषयमा अपेक्षा गरिएका शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ । त्यसैले बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षक आफू कार्यरत विद्यालयका विद्यार्थीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको बारेमा राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने देखिन्छ । यस अध्ययनमा खाम मगर भाषा र नेपाली भाषाको माध्यमबाट शिक्षण गरिने तीनवटा विद्यालयलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ । ती विद्यालयहरूमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने क्रममा विद्यार्थीहरूको मातृभाषा शिक्षणीय भाषाभन्दा फरक भएका कारण ती विद्यालयमा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूमा भाषिक कठिनाइ उत्पन्न भएको देखिन्छ । बहुसंख्यक खाम मगरभाषी समुदाय र नेपालीभाषीहरूको मिश्रित बसोबासका कारण अन्य नेपालीभाषी विद्यार्थीमा पनि खाम मगरभाषाको ज्ञान र अनुभव भएको देखिन्छ । अध्ययनको लागि छनोट गरिएका विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अधिकांश विद्यार्थीहरू खाम मगर भाषा बोल्छन् । अधिकांश विद्यार्थी खाम मगरभाषी भएका कारण नेपालीभाषी विद्यार्थीहरूमा पनि खाम मगर भाषाको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ । खाम मगर समुदायमा हुर्केका अन्य जातिका केटाकेटीहरू सामाजिकीकरणको प्रक्रियासँगै थाहै नपाई दोभासे भइसकेको अवस्था शिक्षकहरूको अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका रूपमा लिइएका यी बस्तीहरूमा मगर जातिका साथसाथै अन्य क्षेत्री र दलित जातिहरूको पनि बसोबास

रहेको पाइन्छ। उनीहरूका घरमा मातृभाषा नेपाली बोलिँए तापनि आफ्ना साथीले नेपाली भाषा स्पष्टसँग नबुझ्ने भएका कारण एकापसमा विचार तथा भावना साटासाट गर्नका लागि उनीहरूले पनि खाम मगर भाषा बोल्ने गरेको कुरा शिक्षकहरूका अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ। यहाँका कतिपय वृद्ध आमाबुवाले अझै पनि नेपाली भाषा बुझ्न तथा बोल्न नसकेको अवस्था छ। बहुसंख्यक मानिसहरू खाम मगर भाषा बोल्ने र थोरैले मात्र नेपाली भाषा बोल्ने भएका कारण आफ्ना दैनिक व्यवहार सञ्चालन गर्नका लागि कतिपय अवस्थामा बहुसंख्यकले प्रयोग गर्ने गरेको खाम मगर भाषा बुझ्ने तथा बोल्ने गरेको देखिन्छ। अधिकारी (२०६७) का अनुसार दुई भिन्न भाषाका वक्ताहरू सन्निकट परिवेशमा बसोबास गर्छन् भने उनीहरूका विच आपसी सम्पर्कको आवश्यकता हुने गर्दछ। फलस्वरूप: नेपालमा धेरैजसो क्षेत्रमा द्विभाषिकता/बहुभाषिकता एउटा सामान्य परिदृश्य बनेको छ। विशेषतः विभिन्न जातीय भाषा बोल्ने नेपालीहरू प्रायः नेपाली भाषामा द्विभाषिक रहेको पाइन्छ। बहुसंख्यक मानिसले प्रयोग गर्ने भाषाको प्रभाव नगण्य रूपमा प्रयोग गरिने भाषामा प्रत्यक्ष रूपमा परेको हुन्छ; चाहे त्यो नेपाली भाषा होस वा अरु कुनै। समाजका हरेक गतिविधिहरूलाई सञ्चालन गर्न बहुसंख्यकले बोल्ने भाषा सिक्नु अपरिहार्य देखिन आउँछ। अतः विद्यालयमा पनि यही मान्यता लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ। बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षकहरूलाई विद्यार्थीहरूको मातृभाषा नजानेसम्म भाषाशिक्षण गर्न समस्या भएको अनुभव शिक्षक विशाल यसरी सुनाउँछन् :

मलाई सुरुसुरुमा त अलि गाह्रो भो, उनीहरूको भाषा नजानेर ...। सानासाना कक्षामा त मैले भने का कुरा उनीहरूले केही नबुझ्ने, उनीहरूले भनेको कुरा मैले पनि नबुझ्ने; साह्रै तनाव भयो। ... पछि भाषा अलिअलि सिक्सकेपछि त नेपाली भाषा नबुझ्ने सानासाना केटाकेटीहरूसँग छोटोछोटा वाक्य बोल्ने प्रयास गरेँ ...। यसरी विस्तारै उनीहरूसँग घुलमिल हुँदै गएपछि भाषा बुझ्न र बुझाउन अलि सजिलो भएको छ। अहिले त त्यस्तो खासै गाह्रो छैन ...।

यस भनाइले के संकेत गर्दछ भने बहुभाषिक विद्यालयमा शिक्षण गर्ने शिक्षकमा विद्यार्थीहरूको मातृभाषाको बारेमा राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्दछ। यदि शिक्षकमा विद्यार्थीहरूको मातृभाषाको ज्ञान छैन भने न त उनीहरूले विद्यार्थीलाई विषयवस्तु बुझाउन सक्छन् न त विद्यार्थीहरूले नै बुझ्न सक्छन्। त्यसैले वर्तमान समयमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रका निम्ति बहुभाषिकता आवश्यक देखिन्छ। बहुभाषिक समाजमा कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो मातृभाषाका साथै अन्य भाषा सिक्न जरूरी देखिन्छ। समाजमा आफ्नो दैनिक व्यवहार सम्पन्न गर्न, शिक्षा प्राप्त गर्न, प्रशासनिक कामकाज सम्पन्न गर्नका निम्ति मातृभाषा नेपाली नहुनेले नेपाली भाषा नसिकी नहुने अवस्था देखिन्छ (भण्डारी र पौड्याल, २०६७)। यसरी नेपाली मातृभाषा नहुने विद्यार्थीले नेपाली भाषा सिक्नु र विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषा सिकाउनको लागि शिक्षकमा उनीहरूको भाषाको बारेमा सामान्य जानकारी भएको हुनुपर्दछ।

आफ्नो मातृभाषा नेपाली भएको र आफूले पढाउने विद्यालयमा अधिकांशले खाम मगर भाषा प्रयोग गर्ने भएकाले उनीहरूलाई नेपाली भाषामा शिक्षण गर्नुपर्दा आफूलाई निकै कठिन भएको कुरा सम्झँदै अर्की नेपालीभाषी शिक्षक लिजा भन्छिन् :

एककासि कक्षाकोठामा पढाउन जाँदा त गाह्रो हुन्छ ...। उनीहरूको भाषा नबुझेर शुरूमा म एकदमै नर्भस भएकी थिएँ ...। त्यसपछि विस्तारै भाषा सिक्नतिर लागेँ । कहिले नेपाली भाषा जान्ने अलि ठुलो विद्यार्थीहरूलाई अनुवाद गर्न लगाउँथे; कहिले विद्यालयका अन्य सर मेडमलाई सोध्थेँ । विद्यालयभन्दा बाहिर हुँदा साँझ विहानको समयमा आफू बस्ने कोठा नजिकैका छिमेकी अभिभावकहरूलाई सोध्थेँ । यसरी मैले यहाँको वातावरणसँग भिन्न सुरुमा निकै प्रयास गरेँ ...।

नेपालीभाषी शिक्षक लिजाको भनाइबाट के बुझ्न सकिन्छ, भने भाषिक समस्याकै कारण शिक्षणमा बाधा हुने अवस्था आएमा शिक्षण सिकाइलाई सहज बनाउन आफ्नो आसपासमा रहेका व्यक्तिहरूको सहयोग लिएर भए पनि विद्यार्थीहरूको भाषा सिक्नु अपरिहार्य हुन्छ । भाषा सिकाइ भनेको सामाजिक अन्तर्क्रिया हो । एक आपसमा अन्तर्क्रिया नभई कुनै पनि कुरा सिक्न सकिँदैन । शिक्षकले बहुभाषा प्रयोगको अवस्था सिर्जना हुने ठाउँमा व्यापक रूपमा लक्षित भाषाको प्रयोग एवम् व्यवहारतर्फ बढी जोड दिनु आवश्यक देखिन्छ । बहुभाषाको प्रयोगद्वारा गरिने सिकाइ प्रक्रियामा लेभ सेमेनोभिच भिगोत्स्कीद्वारा प्रतिपादित सिकाइ र अवसरको सिद्धान्तलाई आधार लिन सकिन्छ । भिगोत्स्कीका अनुसार भाषा सिकाइको प्रमुख आधार भनेको सामाजिक अन्तर्क्रिया हो । सिकाइ सामाजिक वातावरणमा हुन्छ र सामाजिक अन्तर्क्रियाद्वारा नै भाषिक ज्ञान हासिल गर्न सकिन्छ । अतः हरेक व्यक्तिले भाषा सिकाइको अवसर पाउनुपर्छ (शर्मा र शर्मा, २०६६) ।

बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूको मातृभाषा नजानेसम्म उनीहरूसँग घुलमिल हुन र नेपाली भाषाको शिक्षण गर्न निकै कठिनाइ हुने कुरा नेपालीभाषी शिक्षक विशाल र लिजाको अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । सुरुसुरुमा खाम मगर भाषा नजान्दा ती विद्यालयका ससाना केटाकेटीहरूले आफूहरूलाई अर्कै ग्रहबाट आएको जस्तो ठानेर हेर्ने र नजिक आउन डराउने गरेको कुरा शिक्षकहरूका अनुभव सुन्दा थाहा पाउन सकिन्छ । उनीहरूलाई चकलेट दिएर नजिक बनाउन खोज्दा पनि उनीहरू भन् टाढा हुन खोजेको, डराएको कुरालाई लिएर शिक्षक विशाल आफ्नो अनुभव यसरी सुनाउँछन् : “साना बच्चालाई लौ बाबु चकलेट खाऊ भन्यो भने उनीहरू नेपाली भाषा नबुझेर ट्वाल्ल परेर हेर्ने अनि खाम भाषामा ‘हाँ बाबु चकलेट कइके’ भन्यो भने यो मान्छे आफ्नै समुदायको रहेछ, कि भन्ने ठानेर बल्ल अलि नजिकिन्छन् ।” यसरी नेपालीभाषी शिक्षकहरूलाई सुरुसुरुका अवस्थामा विद्यार्थीहरूको मातृभाषा नजान्दा पठनपाठनमा साह्रै गाह्रो भएको कुरा उनीहरूले व्यक्त गरेका भोगाइहरूबाट बुझ्न सकिन्छ । त्यसैगरी खाम मगरभाषी शिक्षक सन्ध्या आफ्नो र विद्यार्थीको मातृभाषा मिले तापनि नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा आफूलाई पनि निकै समस्या भएको उनको अनुभव रहेको छ । बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा अरू शिक्षकभन्दा आफ्नो अलि फरक अनुभव उनी यसरी सुनाउँछिन् :

मेरो मातृभाषा खाम मगर भएको हुँदा मलाई घुलमिल हुन त खासै गाह्रो हुँदैन तर पढाउन चाहिँ मलाई नि गाह्रो हुन्छ ... । कुनैकुनै शब्दको नेपाली पर्यायवाची शब्द मलाई पनि थाहा हुँदैन; त्यस्तो अवस्थामा मैले पनि अरू शिक्षक तथा नेपाली भाषा बोल्ने व्यक्तिहरूसँग सोध्नुपर्छ, गरेर उनीहरूले भनेको कुरालाई फेरि खाम भाषामा अनुवाद गरेर उनीहरूलाई बुझाउने गरेको छु ।

शिक्षक सन्ध्याको भनाइबाट के बुझ्न सकिन्छ भने विद्यार्थीको भाषा र शिक्षकको भाषा एउटै हुँदा विद्यार्थीसँग अन्तर्क्रिया गर्न कुनै गाह्रो नहुने तर दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्नु परेका कारण नेपाली भाषाका कतिपय शब्द थाहा नहुँदा शिक्षण कार्यमा बाधा पुग्ने गरेको उनको अनुभव रहेको पाइन्छ । खाम मगर भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग जनाउन एकैखाले क्रियापदको प्रयोग गरेको पाइन्छ । खाम मगरभाषी शिक्षक सन्ध्याले प्रयोग गरेको 'गरेको छु' क्रियापदका आधारमा यस भनाइलाई पुष्टि गर्न सकिन्छ । शिक्षक सन्ध्याले नेपाली भाषाका कतिपय कुराहरू आफ्ना सहकर्मी शिक्षकहरूसँग र अरू व्यक्तिसँग सोधपुछ गरेर विद्यार्थीहरूलाई बुझाउने प्रयास गरेको देखिन्छ । यस्ता बहुभाषिक विद्यार्थीहरू भएको विद्यालयमा शिक्षण गर्दा दुबै भाषामा समान किसिमले अभ्यासात्मक कार्यकलापहरूलाई बढावा दिएर शिक्षण कार्य सञ्चालन गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुने देखिन्छ । आवश्यकताअनुसार शिक्षणीय भाषाका सामग्रीहरूलाई मातृभाषामा र मातृभाषा सम्बद्ध सामग्रीहरूलाई शिक्षणीय भाषामा अनुवाद गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्ता कक्षामा शिक्षकले आवश्यकताअनुसार निराकरणात्मक, प्रोत्साहनमूलक र सबलीकरणयुक्त शिक्षणमा ध्यान दिनुपर्छ । विविध प्रकारका सहकार्यकलापमा जोड दिएर भाषिक वातावरण सहज बनाउन अग्रसर हुनुपर्छ (शर्मा र पौडेल, २०६७) । अतः बहुभाषिक कक्षामा दुबै भाषाको प्रयोग नगरेसम्म विद्यार्थीलाई लक्ष्य भाषा र त्यस भाषासँग सम्बन्धित विषयवस्तु सिकाउन तथा अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल गराउन कठिनाइ हुने देखिन्छ ।

यसरी बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषाको भाषिक पृष्ठभूमिको ज्ञान राम्ररी नभएसम्म शिक्षण सिकाइमा सहजता नआउने देखिन्छ । बहुसंख्यक खाम मगरभाषी विद्यार्थी भएको विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षक विशाल, लिजा र सन्ध्याद्वारा व्यक्त गरिएका उपर्युक्त अनुभवबाट यो कुरालाई पुष्टि गर्न सकिन्छ ।

भाषिक सिप विकासमा जोड

बहुभाषिक विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा भाषाको सिप विकासमा जोड दिएर भाषाशिक्षण गरेमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सहजता हुने कुरा शिक्षकहरूका अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । नेपाली भाषाशिक्षणका क्रममा विद्यार्थीहरूका मातृभाषाको ज्ञान लिई दुबै भाषाको प्रयोग गर्दै नेपाली भाषाको सिप पक्षमा उनीहरूलाई सक्षम बनाउन सम्बन्धित शिक्षकहरू लागिपरेको कुरा उनीहरूका अनुभवहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ । भाषिक सिपको विकास भनेको सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सिपको विकास हो । त्यसैले भाषा सिकाउँदा सर्वप्रथम भाषिक सिपको विकासमा जोड दिनुपर्छ । भाषिक सिपअन्तर्गत सुनाइ सिपको विकास सबै विद्यार्थीहरूमा समान रूपले हुने तर खाममगरभाषी विद्यार्थी र नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीविच बोलाइ सिपको विकासमा भने असमानता हुने कुरा सबै शिक्षकको अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूले त, थ, द, ध, घ, छ, झ, भ वर्णको उच्चारणमा बढी त्रुटि गर्ने गरेको कुरा शिक्षकहरूको अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूले त, थ, द, ध वर्णलाई क्रमशः ट, ठ, ड, ढ भनेर उच्चारण गर्ने गरेको अनि ट, ठ, ड, ढ वर्णलाई क्रमशः त, थ, द, ध भनेर उच्चारण गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसै गरी घ, छ, झ, भ वर्णको ठाउँमा क्रमशः ग, च, ज, ब वर्ण प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा खाम मगरभाषी शिक्षक सन्ध्या आफ्नो अनुभव यसरी सुनाउँछिन् :

त, ट, द, ड अनि ग, घ, व, भ वर्ण प्रयोग भएका शब्दहरूको बोलाइ र लेखाइमा विद्यार्थीहरू भुकिराखेका हुन्छन् । उनीहरू त भन्नुपर्नेमा ट अनि ट भन्नुपर्नेमा त भन्छन् ...। यसरी कुन ठाउँमा कुन वर्ण प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा उनीहरू छुट्टयाउनै सक्दैनन् । ससाना बालबालिकाहरूले घर शब्दलाई गर, भकुन्डो शब्दलाई वकुन्डो, बल शब्दलाई भल भनेर उच्चारण गर्ने गरेको र लेखाइ पनि सोहीअनुसार गरेको पाइन्छ ...।

शिक्षक सन्ध्याको अनुभव सुन्दा विद्यार्थीहरूले आफ्नो मातृभाषाका कारण नेपाली भाषाका वर्ण, शब्दहरू राम्ररी उच्चारण गर्न नसकिरहेको अवस्था देख्न सकिन्छ । उच्चारण बोलीसँग सम्बन्धित हुन्छ । भाषैपिच्छे, ध्वनिको उच्चारण फरकफरक हुन सक्छ । उच्चारणको सम्बन्ध मौखिक भाषा अथवा कथ्य अभिव्यक्तिसँग भए पनि यसको प्रभाव लेख्य भाषामा पनि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा परेको पाइन्छ । यसैगरी अर्का नेपालीभाषी शिक्षक विशाल ससाना बालबालिकाहरूलाई ग, घ वर्ण सिकाउन निकै कठिनाइ भएको कुरा बताउँछन् । यस बारेमा उनले अनुभव गरेको एउटा रोचक प्रसँग उनी यसरी सुनाउँछन् :

विद्यार्थीहरूले शुद्धशुद्धिमा धेरै नै त्रुटि गरेको पाइन्छ । उनीहरूले ग लाई सानो ग र घ लाई ठुलो ग भन्छन् । ग र घ वर्णलाई छुट्टयाउन नसक्दा यस्तो अवस्था आएको देखिन्छ...। यस्ता त्रुटि त उनीहरूले धेरै गर्छन् तैपनि हामीहरूले शुद्ध भाषा सिकाउन आफूले सके जति प्रयास गर्दै आएका छौं । उनीहरूलाई शुद्ध नेपाली भाषा सिकाउन त साह्रै गाह्रो पर्दछ ।

विशालको भनाइअनुसार विद्यार्थीहरूले ग र घ वर्ण राम्ररी ठम्याउन नसक्ने भएका कारण उनीहरूलाई अक्षर आरम्भ गराउने बेलामा ग लाई सानो ग र घ लाई ठुलो ग भनेर चिनाइने भएकोले उनीहरूमा सोही धारणाको विकास भएको पाइन्छ । उच्चारणमा हुने अशुद्धिले गर्दा कहिलेकाहीं अर्थको अनर्थ पनि लाग्न सक्छ । विद्यार्थीहरूलाई सुरुमा नै अक्षरहरू राम्रोसँग उच्चारण गरेर पढ्ने बानीको विकास गराउन उच्चारण शिक्षणको निरन्तर अभ्यास गराउनुपर्ने देखिन्छ । उनीहरूलाई जटिल लाग्ने त्यस्ता समस्यापूर्ण वर्णहरूमा व्यक्तिगत एवम् सामूहिक रूपमा प्रशस्त अभ्यास गराउनुपर्दछ । ग, घ लगायत ब, भ, त, ट, द, ड वर्णको उच्चारण गराउन र विद्यार्थीहरूमा यी वर्णहरूको धारणा बसाल्न आफूलाई पनि साह्रै गाह्रो भएको अनुभवलाई अर्की शिक्षक लिजा यसरी सुनाउँछन् :

उनीहरूले ग, घ वर्णको स्पष्ट उच्चारण गर्न नसकेका कारण सानो ग र ठुलो ग भनेर भन्छन्...। उनीहरूले त लेख्ने ठाउँमा ट र ट लेख्ने ठाउँमा त अनि थ लेख्ने ठाउँमा ठ र ठ लेख्ने ठाउँमा थ लेखेको पाइन्छ । त्यसैगरी उनीहरूले ग र घ, द र ड वर्ण पनि छुट्टयाउन सक्दैनन् । उनीहरूले नेपाली भाषा बोल्दा खाम भाषाका शब्द मिसाएको पनि पाइन्छ ।

नेपाली भाषाको शिक्षण गर्नु भनेको विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषाको भाषिक व्यवहारमा सक्षम गराउनु हो । माथि उल्लेख गरिएका तीनैजना शिक्षकको अनुभवबाट के बुझ्न सकिन्छ भने मगरभाषी विद्यार्थीहरूमा उनीहरूको मातृभाषाको प्रत्यक्ष प्रभाव नेपाली भाषामा परेका कारण उनीहरूले नेपाली भाषा शब्दसँग बोल्न र लेख्न नसकेको अवस्था देखिन्छ । विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषाका भाषिक सिपहरू हासिल गराउन शिक्षकलाई साह्रै समस्या भएको कुरा उनीहरूका अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूले पाठ

यपुस्तकमा भएका कुराहरूलाई शुद्धसँग पढ्न नसकेको र बोलाइ एवम् पढाइ अशुद्ध भएकै कारण लेखाइ पनि शुद्ध हुन नसकेको कुरा शिक्षकहरूले व्यक्त गरेका कुराहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ। यसरी बहुभाषिक विद्यार्थी भएको विद्यालयमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा भाषिक सिपसम्बन्धी विभिन्न समस्याहरू आउने कुरा शिक्षकका भनाइहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ। अतः फरक मातृभाषा भएका कारण भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षकले धेरै कुरामा ध्यान दिनुपर्ने र धेरै मिहिनेत गर्नुपर्ने देखिन्छ। बहुभाषिक विद्यालयमा विद्यार्थीको स्तर र क्षमतालाई दृष्टिगत गरी समूह विभाजन गरेर शिक्षणीय भाषाको स्तरीयतामा जोड दिनुपर्दछ। भाषाशिक्षणलाई रुचिपूर्ण, व्यवस्थित बनाउनुका साथै लक्षित भाषामा कुराकानी गर्ने र अभ्यासमा जोड दिने गर्नुपर्दछ। शिक्षणीय भाषा र मातृभाषाको बिचमा सादृश्यता कायम गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ (अधिकारी, २०६९)। यसरी भाषिक विविधताको ख्याल गर्दै विद्यार्थीहरूको भाषिक सिप विकासमा जोड दिएर शिक्षण गरेमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिने कुरा शिक्षकका अनुभवहरूबाट बुझ्न सकिन्छ।

व्याकरणिक सचेततासम्बन्धी समस्या

बहुभाषिक कक्षामा विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा विशेष गरी लिङ्ग, वचन, आदर, पुरुष, काल, पक्ष, भाव आदि व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गतका विभिन्न क्षेत्रहरूमा त्रुटि गरेको पाइन्छ। विद्यार्थीहरूले बोलाइ तथा लेखाइमा अधिक त्रुटि गरेको पाइन्छ। ह्रस्व, दीर्घ, पदयोग, पदवियोग आदि सम्बन्धमा पनि उनीहरूले सचेतता अपनाएको देखिँदैन। भाषिक पृष्ठभूमिका कारण पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग जनाउने दुबै शब्दमा पुलिङ्गी शब्दको नै प्रयोग गरेको पाइन्छ। यसै सम्बन्धमा शिक्षक विशाल आफ्नो अनुभव यसरी सुनाउँछन् :

विद्यार्थीले लिङ्ग, वचन र आदरको भेदलाई छुट्टयाउन सक्दैनन्। उनीहरूले वाक्यको कर्ता स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्ग फरकफरक भएपनि पुलिङ्ग क्रियापदकै प्रयोग गरेको पाइन्छ। जस्तै: सीता गयो, राम गयो। जानुभयो भन्ने आदरार्थी शब्दको ठाउँमा पनि गयो शब्दको प्रयोग गर्दछन्। छ/सात कक्षा नपुगन्जेलसम्म त यिनीहरूलाई लिङ्ग, आदर र वचनको बारेमा बारम्बार अभ्यास गराइरहनुपर्दछ।

यसरी शिक्षक विशालको भनाइबाट के बुझ्न सकिन्छ भने भाषाशिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूमा व्याकरणिक सचेततासम्बन्धी प्रशस्त अभ्यासहरू गराइरहनुपर्दछ। शर्मा र पौडेल (२०६७) का अनुसार भाषाको प्रयोगबाटै व्याकरण सिक्किने भएकाले व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञानलाई गौण र प्रयोगपरक सचेततालाई प्रमुख बनाएर व्याकरण शिक्षण गर्नुपर्दछ। प्रोत्साहनपूर्ण तरिकाले प्रासङ्गिक र उपयुक्त प्रयोग अभ्यास गराउँदै नियमको बोझिलोपन र जटिलताको गन्ध नआउने गरी आगमनात्मक ढङ्गले आत्मसात गर्ने प्रविधि अपनाएर शिक्षकले व्याकरण शिक्षण गर्नु पर्दछ। खामभाषी विद्यार्थीहरूले कक्षामा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा एकवचन जनाउने ठाउँमा बहुवचन र बहुवचन जनाउने ठाउँमा एकवचन जनाउने शब्द प्रयोग गर्ने गरेको र विद्यार्थीहरूले कहिलेकाहीं 'हामी' सर्वनाम प्रयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा 'म' अनि 'तँ' सर्वनाममा 'हरू' थपेर 'तँहरू' बनाउनुका साथै खाम मगर मातृभाषी विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा बढी त्रुटि आदरार्थीमा गरेको कुरालाई शिक्षक सन्ध्या यसरी सुनाउँछिन् :

विद्यार्थीहरू दिदी आउनुभयो नभनेर दिदी आयो भनेर भन्छन् । त्यसैगरी मेडम आयो, सर आयो भन्छन् ... । तिम्रो बाबाले के काम गर्नुहुन्छ, भनेर सोध्यो भने केही गर्दैन । त्यही बाखा पालेको छ । ग्वाला जान्छ । कहिल्यै मलाई ग्वाला पठाउँछ, जस्ता वाक्यहरू उच्चारण गरेको पाइन्छ ।

शिक्षक सन्ध्याको भनाइबाट के बुझ्न सकिन्छ, भने मगर भाषामा नेपाली भाषामा जस्तो आदर जनाउने शब्दहरूको प्रयोग नगरिने भएकाले नेपाली भाषाका आदरार्थी शब्दहरूको प्रयोगमा सानासाना कक्षाका विद्यार्थीहरूले गम्भीर त्रुटिहरू गरेको पाइन्छ । आफूभन्दा ठुला वा मान्य व्यक्तिलाई जनाउन नेपाली भाषामा आदरार्थी शब्दको प्रयोग गरिन्छ, तर दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा बोल्ने खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषाको आदरार्थी प्रयोगमा सचेतता नहुँदा यस प्रकारको त्रुटि हुने गरेको देखिन्छ । यसै प्रसङ्गमा शिक्षक विशाल आफ्नो अनुभव यसरी सुनाउँछन् :

उनीहरू निम्न आदरार्थीलाई उच्च आदरार्थी, उच्च आदरार्थीलाई निम्न आदरार्थी शब्दको प्रयोग गर्ने गर्छन् । आफूभन्दा ठुलालाई जानुहुन्छ, आउनुभयो जस्ता आदरार्थी शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्छ अनि साथीलाई तिमी भन्नुपर्छ भनेर अलि बढी नै अभ्यास गराउनुपर्छ ... । उनीहरूले जानीजानी गल्ती गरेका त हुँदैन तर कस्तोमा उच्च आदरार्थी प्रयोग गर्ने, कस्तोमा मध्यम वा निम्न आदरार्थी शब्दको प्रयोग गर्ने भन्ने छुट्याउनै सक्दैनन् ।

शिक्षक विशालको भनाइबाट पनि विद्यार्थीहरूले आदरार्थी प्रयोगमा सचेतता नअपनाएको बुझ्न सकिन्छ । आदरार्थी मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त गरिएको हुन्छ । विद्यार्थीहरूले आदरार्थी प्रयोगमा गर्ने त्रुटिहरू पहिल्याई सोहीअनुसार निराकरणात्मक शिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ । खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाका शब्द, शब्दावली, वाक्यांश, वाक्य आदि तहको शुद्धाशुद्धिमा धेरै नै त्रुटि गरेको पाइन्छ । वाक्य संरचना गर्दा पनि उनीहरूले नेपालीभाषी विद्यार्थीहरूका तुलनामा शुद्ध वाक्य बनाउन सकिरहेका हुँदैनन् । यसै सम्बन्धमा शिक्षक लिजा भन्छिन् :

विद्यार्थीहरू नेपाली भाषामा बोल्दाबोल्दै खाम भाषाका शब्द पनि मिसाउँछन् ... । त्यस्तै बोल्दा र लेख्दा व्याकरणिक दृष्टिले अशुद्ध वाक्यको प्रयोग गरेका हुन्छन् । आफूलाई 'हजुर' भन्ने अरुलाई 'तँ' भन्ने गर्छन् ... । यस्ता कुरा सुन्दा कहिलेकाहीं त हाँसो पनि लाग्छ । ... धेरैजसोले हामीहरूलाई बोलाउँदा सर, मेडम भन्छन् तर कसैले त मास्तर, मास्तरनी पनि भन्छन् । उनीहरूलाई शब्द नेपाली भाषा सिकाउन साह्रै गाह्रो छ ।

नेपाली भाषाको शब्द रूप सिकाउन शिक्षकलाई हम्महम्मै परेको कुरा शिक्षक लिजाको अनुभवबाट पनि बुझ्न सकिन्छ । शुरुशुरुमा विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषाका शब्दहरूको पर्याप्त ज्ञान नभएका कारण उनीहरूले नेपाली भाषाका वाक्यहरू लेख्दा कहिलेकाहीं खाम भाषाका शब्दहरू पनि मिसाएर लेख्ने गरेको कुरा शिक्षकको अनुभवबाट बुझ्न सकिन्छ । उनीहरूले प्रयोग गरेको कथ्य नेपाली भाषा स्तरीय र मानक हुँदैन । त्यसैले बोलाइको प्रभाव लेखाइमा पनि पर्ने गर्दछ । अतः औपचारिक रूपमा गरिने सुनाइ, बोलाइ,

पढाइ र लेखाइ कार्यमा भाषिक स्तरीयता हुनु आवश्यक हुन्छ । यसै प्रसङ्गमा शिक्षक विशाल आफ्नो अनुभव यसरी सुनाउँछन् :

वाक्य एकदमै अशुद्ध लेख्छन् । पहिलो कुरा उनीहरू नेपाली भाषा शब्दसँग बोल्ने सक्दैनन् । त्यसैले लेखाइ अशुद्ध हुने नै भैहाल्यो ... । उनीहरूलाई नेपाली भाषाका शुद्ध शब्दको धारणा बसाल्न र शब्दको अर्थ बुझाउन दुईटा भाषामा लेखिएका शब्दपत्तीहरू देखाई प्रशस्त अभ्यास गराउँछौं ... । यस्तै तरिकाले शब्दको धारणा बसाल्ने गर्छौं । सुरुसुरुमा त साह्रै गाह्रो हुन्छ, हामीलाई ।

यसरी नेपाली भाषाका शब्द, वाक्य आदि तहमा विद्यार्थीहरूले विविध प्रकारका त्रुटिहरू गर्ने गरेको कुरा शिक्षक विशालको अनुभवबाट थाहा पाउन सकिन्छ । भाषा र व्याकरण एकअर्कामा सम्बन्धित विषय हुन् । भाषा नभई व्याकरण हुँदैन भने व्याकरणविना भाषाले उपयुक्त गति लिन सक्दैन । त्यसैले भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा कोरा व्याकरणका नियम घोकाउनुभन्दा भाषा र व्याकरणलाई परस्पर सम्बद्ध र अन्तर सम्बन्धित बनाएर शिक्षण गर्नु व्यावहारिक मानिन्छ । भाषालाई शुद्ध र स्तरीय रूपमा प्रयोग गर्न व्याकरणले सहयोग पुऱ्याउने भएकोले विद्यालयमा व्याकरणलाई छुट्टै रूपमा बोझ हुने गरी पढाउनुभन्दा प्रयोग पक्षमा जोड दिनुपर्दछ (अधिकारी, २०६९) । विद्यार्थीहरूलाई व्याकरणिक रूपमा सचेत नगराएसम्म शुद्ध शब्द तथा शुद्ध वाक्यहरू लेख्न नसक्ने भएकाले खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरूलाई प्रशस्त मात्रामा व्याकरणिक अभ्यास गराइरहनुपर्ने देखिन्छ ।

अतः बहुभाषिक कक्षामा विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिकने क्रममा भाषाका विविध क्षेत्रमा विविध प्रकारका त्रुटिहरू गर्ने गरेको कुरा यी तीनजना शिक्षकका अनुभवहरूबाट बुझ्न सकिन्छ । शिक्षणमा प्रयोग गरिने सामग्रीले नेपाली भाषाशिक्षणमा अलि सहजता उपलब्ध हुने गरेको र भाषिक अनुवादका माध्यमबाट भाषाशिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषाको धारणा प्रष्ट पार्न र नेपाली भाषा सिकाउन सजिलो हुने गरेको कुरा तीनजना शिक्षकले व्यक्त गरेका भनाइका आधारमा पुष्टि गर्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

बहुसंख्यक खाम मगरभाषी विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रुकुम पूर्व जिल्लाका तीनवटा विद्यालयमा आधार भूत तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने एकएक जना शिक्षकलाई नमुनाका रूपमा लिई नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने क्रममा उनीहरूले भोगेका समस्याहरूको व्याख्या तथा विश्लेषणमा प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । विद्यार्थीका मातृभाषाका ध्वनि, व्याकरण र शब्दभण्डारले नेपाली भाषाशिक्षणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको कुरा सहभागी तीनजना शिक्षकले व्यक्त गरेका कुराहरूबाट बुझ्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूको मातृभाषा नजानेसम्म घुलमिल हुन र शिक्षण गर्न समस्या हुने भएकाले उनीहरूको भाषिक पृष्ठभूमि पहिचान गरी आवश्यकताअनुसार मातृभाषा र शिक्षणीय नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दै शिक्षणीय भाषाका सामग्रीहरूलाई मातृभाषामा र मातृभाषा सम्बद्ध सामग्रीहरूलाई शिक्षणीय भाषामा अनुवाद गरी भाषाशिक्षण गरेमा बहुभाषिक कक्षाशिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन सकिने कुरा अध्ययनले देखाएको छ । यस अध्ययनमा भाषाको प्रयोगबाटै व्याकरण सिकिने भएकाले व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञानलाई गौण र प्रयोगपरक सचेततालाई

प्राथमिकता दिई प्रासङ्गिक र उपयुक्त प्रयोग अभ्यास गराउँदै आगमनात्मक ढङ्गले व्याकरण शिक्षण गर्नुपर्ने कुरा अध्ययनले औँल्याइएको छ । भाषाशिक्षण गर्दा शिक्षणीय भाषा तथा मातृभाषाविच सादृश्यता कायम गर्ने, विद्यार्थीको भाषिक पृष्ठभूमि र क्षमतालाई दृष्टिगत गरी भाषाशिक्षणलाई रुचिपूर्ण, व्यवस्थित बनाई लक्षित भाषामा प्राथमिकता दिने, विद्यार्थीहरूको मातृभाषासम्बन्धी राम्रो ज्ञान भएको, बहुभाषिक समाज र संस्कृति बुझ्न सक्ने शिक्षक भएमा बहुभाषिक कक्षामा नेपाली भाषाशिक्षण प्रभावकारी हुने यस अध्ययनको निष्कर्ष रहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६९), *बृहत् शैक्षिक सामान्य ज्ञान*, आशिष बुक्स हाउस प्रा.लि।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान (पाँचौँ संस्क.)*, रत्न पुस्तक भण्डार ।
- खनाल, पेशल (२०७४), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति (आठौँ संस्क.)*, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- घर्ती क्षेत्री, सूर्यबहादुर (२०६७) पाल्पाको मगर संस्कृति, विद्यावारिधि शोध प्रबन्ध, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर ।
- भण्डारी, पारसमणि र पौड्याल, सालिकराम (२०६७), *सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञान (दोस्रो संस्क.)*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल माधवप्रसाद (२०६७), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी र शर्मा, निर्मला (२०६६), *शिक्षाका आधारहरू*, एम.के.पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- स्वतन्त्र विश्वकोश (२०२० जुन २६), *नेपालमा बोलिने भाषाहरू*, साभार [https://ne.wikipedia.org/wiki/Braun, Virginia & Clarke, Victoria \(2008, July 21\). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative research in psychology*.vol. 3, pp.77– 101, retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1191/1478088706qp063oa?scroll=top](https://ne.wikipedia.org/wiki/Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2008, July 21). Using thematic analysis in psychology, Qualitative research in psychology.vol. 3, pp.77– 101, retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1191/1478088706qp063oa?scroll=top)